

КОРМАК МАКАРТИ КОЈЕГ ПОЗНАЈЕМ

Кампус Коуан Института Санта Фе (СФИ) реновирано је проширење куће Патрика Џ. Харлија, војног секретара Сједињених Држава од 1929. до 1933. и амбасадора у Кини 1945. године. Харли је једна од бројних војних личности која заузима крајолик северног Новог Мексика, коегзистирајући с атомским физичарима, визуелним уметницима, самотњацима, разним њуејд поклоницима египатског бога сунца Атона и поштоваоцима резонантних фреквенција минерала. Кампус се спушта низ метаморфне кристалне стене са западне стране планине Сангре де Кристо. Увек сам сматрао премисом да већа надморска висина проузрокује узвишенију мисао.

Група прослављених научника сазвала је 1984. састанак да би одредила како би могао изгледати радикално нов приступ математичкој науци када она озбиљно схвати сложеност света, које би врсте личности и талената биле потребне и каква је култура неопходна као подршка том настојању. У једном од оснивачких докумената Института Сант Фе, Мари Гел-Ман, који је 1969. добио Нобелову награду за физику за рад на разјашњењу симетрија потребних за класификовање субатомских честица, изнео је своје критеријуме за пријем. Притом је користио класичну епску таксономију.

Мојло би се рећи да је то проблем њихова личности, да има оних који воле хладну лојку, разум, анализу и њажљиво структурисање проблема, посебно у свом раду... Има и других, који воле синџезе, квалитативна разматрања, оштрије најомене, природну историју и ојис. Најзад, постоје и они малобројни који покушавају да комбинују ша два. Неки их називају айолонским, дионизијским и одисејским... Када бисмо успели да нађемо само неколико људи који моју да примене ње различите карактеристике, то би имало ојроман значај.

Мари Гел-Ман, "The Concept of the Institute", *Emerging Syntheses in Science*

Годишњи састанци Стипендије Макартур једно су од места где је Мари ишао у лов на те одисејске типове. Сам Мари био је страствени читалац и више пута је изразио жаљење због силног времена које проводи читајући књиге уместо да долази до нових открића. Неки од Маријевих омиљених писаца били су Конан Дојл, Мери Шели, Хорхе Луис Борхес и Кормак Макарти. Мари је био оснивач програма Стипендија Макартур и зато је вероватно утицао на то да Кормак, тада релативно непознат писац, добије награду 1981, већ прве године додељивања. Управо је Мари довео Кормака у Институт Санта Фе и треба му одати признање што је открио талентованог писца који ће потом развити дубоко и трајно дивљење према мистериозним размишљањима научника сложених система.

Не могу одолети да испричам личну причу која илуструје опсег Маријевих интересовања и језичких способности и која га приказује као правог полихистора књишког

мољца. Седео сам у СФИ на ручку с Маријем, физичаром Ђином Сегреом (нећаком нобеловца Емилија Сегреа који је радио као вођа групе у Лос Аламосу на *Пројекћу Менхејн*) и бившим директором Националне лабораторије у Лос Аламосу, Харолдом Егњуом. Ђино је питао Марија о његовој интеракцији с Нилсом Бором у Копенхагену касних педесетих година прошлог века. Мари нам је рекао да је Бор био мрачњак који је за неколико деценија уназадио физику својим инсистирањем на томе да се квантна механика не може интуитивно каузално разумети. Но, имао је веома лепа сећања на Данску. Пре него што је тамо отишао да одржи семинар, осећао је потребу да научи дански. Очекивао сам да ће ми препоручити неку добру књигу израза. Уместо тога, испричао нам је како је кренуо у потрагу за најбољим данским писцима не би ли научио добре изразе и идиоме. Одлучио се за изванредну књижевницу Карен Бликсен (познату и под именом Исак Динесен) и научио је довољно данског да прочита њену књигу *Моја Африка* у оригиналу. Ђино, Харолд и ја разменили смо зналачке, скептичне погледе. Мари је потом из главе издекламовао целу прву страницу књиге на данском. Тад мора да је прошло педесетак година од његове посете. Постиђени, нас тројица смо се вратили свом ручку – „додај ми со“, што би рекли Британци.

СТИГАО САМ НА ИНСТИТУТ САНТА ФЕ КАО ЧЛАН АКАДЕМСКОГ ОСОБЉА ПОЧЕТКОМ ПРВЕ ДЕЦЕНИЈЕ ОВОГ ВЕКА, С ИНСТИТУТА ЗА НАПРЕДНЕ СТУДИЈЕ НА ПРИНСТОНУ. ВЕЗА ИЗМЕЂУ ТА ДВА ИНСТИТУТА ИНТРИГИРАЛА МЕ ЈЕ ЗБОГ ИСТОРИЈСКЕ ВЕЗЕ КОЈУ ЈЕ УСПОСТАВИО РОБЕРТ ОПЕНХАЈМЕР, КАД ЈЕ ОД 1947. ДО 1966. БИО И ДИРЕКТОР *Пројекћиа Менхејн* И САМОГ ИНСТИТУТА ЗА НАПРЕДНЕ СТУДИЈЕ. У РАНИМ ГОДИНАМА, ИНСТИТУТОМ САНТА ФЕ ДОМИНИРАЛИ СУ ФИЗИЧАРИ КОЈИ СУ РАДИЛИ У НАЦИОНАЛНОЈ ЛАБОРАТОРИЈИ У ЛОС АЛАМОСУ. ПРЕДСЕДНИК ОСНИВАЧ СФИ, ЏОРѢ КОУАН, РАДИО ЈЕ С ЕНРИКОМ ФЕРМИЈЕМ У ЧИКАГУ ПРЕ НЕГО ШТО СЕ ПРИДРУЖИО *Пројекћу Менхејн*, А ЗАТИМ ЈЕ ИМЕНОВАН ЗА ДИРЕКТОРА ОДЕЉЕЊА ЗА ХЕМИЈУ У НАЦИОНАЛНОЈ ЛАБОРАТОРИЈИ У ЛОС АЛАМОСУ.

Улаз у СФИ служи и као поштарница. Када сам први пут ушао у ту зграду, иза пријемног стола налазио се масив од кутија с књигама. Било је очигледно да се кутије стално склањају и да исто тако брзо нове пристижу. На тај начин кутије су достигле динамичку равнотежу. У изучавању сложених система то се зове самоорганизована критичност, што је познато и као објашњење за константан нагиб гомила песка и лица пешчаних дина.

АГЕНС ТОГ КРИТИЧНОГ СТАЊА БИО ЈЕ КОРМАК КОЈИ СЕ ЗАОКУПИО КОПАЊЕМ – ПОПУТ ЕНТОМОЛОГА КОБОА АБЕА У ФИЛМУ *Жена на динама* – КАКО БИ ОБЕЗБЕДИО РАВНОТЕЖУ У СФИ И РАСТ СВОЈЕ БИБЛИОТЕКЕ.

И САМ САМ КОЛЕКЦИОНАР КЊИГА И ХОРДЕР, ТАКО ДА СУ КОРМАКОВЕ КУТИЈЕ СА СВОЈИМ СКРИВЕНИМ БЛАГОМ ОДМАХ ДЕЛОВАЛЕ КАО ПРИВЛАЧНА СИЛА. ПРЕ НЕГО ШТО САМ СТИГАО У СФИ ПРОЧИТАО САМ ЊЕГОВ РОМАН *Крвави меридијан* У СТАЊУ МОРБИДНОГ ЗАНОСА, ТАКО ДА МЕ ЈЕ ДВОСТРУКО КОПКАЛО КАКВИ ЛИ СУ НАУЧНИ ЛЕШЕВИ НАГОМИЛАНИ У ТИМ ЗБИРКАМА. НА СРЕЂУ, УБРЗО САМ ДОБИО ОДГОВОР ЈЕР СУ НАШЕ КАНЦЕЛАРИЈЕ БИЛЕ СМЕШТЕНЕ У ИСТОМ КРИЛУ (Pod C) ИНСТИТУТА.

КОРМАК ЈЕ ОДМАХ ЗАУЗЕО Pod C У СФИ. ТО КРИЛО ЈЕ НАЈДАЉЕ ОД УЛАЗА И ТУ ЈЕ НАЈМАЊЕ ВЕРОВАТНО ДА ЋЕ ГА ОМЕТАТИ ПОСЕТИОЦИ. У КОРМАКОВОЈ СОБИ НИЈЕ БИЛО НИЧЕГА ОСИМ ЊЕГОВОГ СТОЛА, ТЕПИХА У ПЕРСИЈСКОМ СТИЛУ, СВЕЗАКА, БИКОВИХ ХЕМИЈСКИХ ОЛОВАКА И ПИСАЊЕ

машине оливети летера 22. Кормак је створ навике и дисциплине. Ретко се може видети у СФИ рано ујутро, али када се смести (обично око десет сати), остајао би и писао целог дана с паузама за ручак и ужину. У СФИ се трудимо да те паузе што више развучемо и на тај начин избегнемо грешке у прорачуну. Врло често би Кормак током поподнева напуштао СФИ како би отишао у град на хитан сладолед од кафе.

Заужином и ручком с пријатељима и колегама разговарали смо о свему и свачему. Типичан дан могао би обухватати нове резултате у пребиотичкој хемији, природу аутокаталитичких скупова, претополошке просторе у хемији РНК, Максвеловог демона, Дарвинову морску болест, претпоставку близанаца, логичку дубину као модел еволуционе историје, Годелове навике у исхрани, чудност Шпенглерове *Пројасији Зайага* и алометријско скалирање мозга китова. Верујем да Кормакови недавни романи, *Пушник* и *Сџела Марис* делом потичу из овог распиривања идеја које повезују домене бескомпромисне прецизности с крхкошћу живота и милитантношћу друштва. Никада нисмо разговарали о Кормаковим књигама. Ништа му не би било мање занимљиво од разговора о сопственом раду.

Годинама сам слушао приче о Кормаковој повучености и мизантропији. Кормак је великодушан са својим временом као и свако кога сам икада упознао. Али веома је селективан. Сигурно ћете пасти на Тјуринговом тесту Кормака Макартија ако будете толико неразборити да му поставите питање о писању и његовим књигама. Или још горе, да говорите о свом писању (најежим се и на саму помисао). Држите се ригорозних идеја, најбоље оних за које је потребан напор да се о њима дискутује и неколико деценија да се савладају.

Прва књига коју ми је Кормак позајмио била је рано издање *Travels in Arabia Deserta* Чарлса Монтагјуа Даутија. Што се Кормака тиче – и сасвим бих се сложио с њим – нема боље књиге о пустињским пејзажима и култури.

Тежак је њихов дуи дан бесјослице, дремају на сваки саи и љуше дуван, неке од њих сам видео како пребацију каменчиће кроз шврде шаке, да убију време... Ноћ је одмакла, лејли смо на своја месџа на земљи, да сјавамо, али онда су прешне козе, које су се јомаљале из ноћној ваздуха, шејкале преко наших лица на сваки саи све док није свануло.

Чарлс Монтагју Даути, *Travels in Arabia Deserta*

Песак је материјал који статистички физичари називају порозним медијумом. Проток и транспорт песка, као и дифузија флуида кроз порозни медијум, проучавају се помоћу теорије перколације. Развијена је тридесетих и четрдесетих година прошлог века да би се боље разумела права густина угља, а самим тим и његова енергетска вредност. Теорија перколације саставни је део укупног научног рада произведеног на Институту Санта Фе. Она је готово метафора за повезан, колегијалан начин на који практикујемо науку.

Кормак је веома заинтересован за пријатељство и идеје које проистичу из разговора. Ту спада и однос између Џејмса Ејџија и Вокера Еванса. Као фотограф чији се објектив „римuje“ с портретима насликаним Кормаковим пером, Вокер Еванс је 1935. направио фотографију *Рударева кућа, Скои Рун, Зайагна Вирџинија*. Она приказује дечака који необично личи на самог Кормака и ентеријер који се поклапа с неколико

сабласних описа из његове књиге *Чувар воћњака*, у којој пише: „Било је то као да бора-виш у просторији препуној невидљивих и злоћудних духова.“

Џејмс Ејџи, писац с тајним везама с Кормаком, укључујући заједничко интересовање за ноксвилски цајтгајст, који Кормак тако снажно описује у роману *Саџри*, удружио се 1936. с Вокером Евансом на задатку да за часопис *Fortune* направе хронику живота јужњачких надничара. Резултат њиховог истраживања била је књига *Let Us Now Praise Famous Men*, објављена 1941. године. Ту књигу чувамо у својој библиотеци и Кормак је с времена на време узме да би нас подсетио на блиску везу између језика и слике, сиромаштва и карактера, те на раскошну лепоту која се може наћи далеко од рефлектора такозване цивилизације.

Газда се побунио да је шио превише завијања и превише религије без краја и конца, и шија кажеће за нешто мало живље, знали су на шија мисли, и онда моју да угу.

Џејмс Ејџи, *Let Us Now Praise Famous Men*

Године 2012. преселио сам се на нешто више од три године у Медисон у Висконсину како бих руководио тамошњим новим Институтом за открића. У то време је Сем Шепард имао резиденцију на СФИ и упозорио ме је да ће ме хладноћа вероватно убити и да ће ме можда, у некој неодређеној будућности, пронаћи као савршено очувану конзерву супе из експедиције *Terra Nova* Роберта Фалкона Скота. Кормак је отишао корак даље и дао ми примерак књиге Мајкла Лесија *Wisconsin Death Trip*. То је збирка фотографија из Блек Ривер Фолса које приказују смртност новорођенчади, балзамоване пензионере и људе над којима је извршена смртна казна. Необично ми је пријала. На Средњем западу сам открио да мој карактер дефинитивно није нордијски, да су моје топографске преференције стрме, а темперамент самовољнији од оног који погодује континенталној унутрашњости. Када су ми понудили да будем председник СФИ, обрадовао сам се што се враћам свом природном станишту, институту који сам заволео и својим бројним јогунастим пријатељима.

Кормак се школовао и радио је неколико година као архитекта у Тенесију. Описао ми је ту врсту посла као „претежно изградњу великих кућа за богате клијенте који немају укуса“. Педесетак километара западно од Медисона у Висконсину, Кормаков омиљени архитекта Френк Лојд Рајт саградио је свој дом Талијесин у Спринг Грину. Као и све Рајтове грађевине, то је еуклидска даброва јазбина коју је насликао Хокусаји. Геометријска, клаустрофобична и жива. Као да је еволуција започела аксиомима, уместо што се завршила њима. Рајтов живот и рад образују замршену спону у Кормаковој машини. Рајт је самоизграђени формалиста, а његове зграде су модели савршенства девастирани квалитетом материјала. У Кормаковом Пантеону *Falling Water* представља грађевину бескомпромисног савршенства, чија унутрашњост неприметно трули. У снимљеном разговору у библиотеци Института, у којој је написао свој роман *Луџи*, Кормак ми је рекао: „*Falling Water* је прелепа кућа, али, ако уђеш унутра, прво што видиш јесте гомила јефтиног намештаја од иверице. Наиме, када је пројектовао ту кућу иверица је тек била откривена. Није знао да ће се за десет година моћи наћи у свим јефтиним мотелима широм света.“

Мало коме Кормак придаје толико помну пажњу колико Лудвигу Витгенштајну. Поред Витгенштајнових увида у језик и значење и његовог компресивног стила, Кормак ми је рекао: „Све о чему је [Витгенштајн] размишљао имало је везе с тим да ли је нешто исправно или погрешно и непрестано је бринуо о томе“, као и: „Ако се филозофија не тиче тога како човек треба да живи, чега се ког ђавола уопште тиче?“

Дубоко незадовољан материјалним светом у ком је био приморан да живи, Витгенштајн је 1925. пројектовао своју кућу у Бечу – *Haus Wittgenstein*. Она није ни налик „Витгенштајновој колиби“ на језеру Скјолден у Норвешкој где је у скромној изолацији записивао пасторалне белешке у *Смеђој књизи*, претечи *Филозофских исцртавања*. *Haus Wittgenstein* више личи на пројекцију филозофије *Тракиаиа* у тродимензионални простор. Ермина Витгенштајн, сестра за коју је кућа пројектована, написала је:

Иако сам се изузетно дивила тој кући, одувек сам знала да не желим ниједну моју да живим у њој. Заиста је многа више изгледала као пребивалиште за бојове него за малој смртника још мене и исцрта сам чак морала да превазиђем благу унутрашњу прошивљеност тој „лојци ошелошвореној у кући“, како сам је звала, тој савршености и монументалности.

Кормак и ја често смо разговарали о његовим цртежима за будући дом. Чак је у неком тренутку помињао и да би објавио књигу својих скица. Цртежи почињу столицама и полицама, а завршавају се монументалним собама. Осмислио је систем полица који се лако раставља и може се без тешкоће носити као кофер. Неке собе на његовим цртежима личе на ентеријер модернистичких музеја. Простор није прорачунат као оскудан. Повремено Кормак пројектује собе и куће за нашу заједницу.

Витгенштајн и Рајт имали су аутохтону имагинацију – дубоко повезану с тлом које су можда само они могли да открију. На њему су узгојили бескомпромисни корпус дела. Разговарајући с Кормаком током година, осећао сам да има јаку потребу да разумем како најпрефињеније идеје могу коегзистирати с најједноставнијим одлукама и најмањим искуством. Како наивност није недостатак знања, већ активно неодобравање постојеће културе.

Из ове психичке комбинације проистичу револуционари квантне механике чијем се раду Кормак дубоко диви и непрестано их чита. Већина једва да је дипломирала пре него што су прогласили да су изумрле све идеје које су се појавиле пре њих. Бор је имао двадесет девет година када је представио свој орбитални модел атома, Артур Комтон тридесет када је открио расејање, Луис де Број тридесет једну када је представио дуалност талас–честица, а Вернер Хајзенберг двадесет четири када је изумео матричну механику. За Кормака је неискуство често предуслов инвентивности. А то важи и за културе колико и за појединце. У неколико наврата Кормак је дискутовао о културном парадоксу античке Грчке, о идеји *ареџе* или изврности, и готово занемаривању које се граничи са ксенофобијом, можда неопходним за стварање нове уметности и културе. Мислим да зато Кормак увек толико подржава младе научнике на СФИ или оне без угледног порекла, пошто је највећа вероватноћа да ће баш они смислити владајуће идеје за које још и не знају да постоје.

Прича се да је Артур Шопенхауер у раним двадесетим могао да чита или течно говори немачки, италијански, француски, енглески, шпански, латински и грчки. Поред

Тракија, Шопенхауерово дело *Свет као воља и представља* сврстава се у Кормакову библиотеку најомилјенијих књига. Шопенхауер је скоро непресушан извор анегдотских опаски. Илустративне су његове бројне реченице које се могу цитирати и чини ми се да су међу шкртијим помагалима којима Кормак гради своје мишљење о другима.

Код људи ораничених способности скромности је само искрености. Али код оних који поседују велики шалености, она је лицемерије.

Највећи успеси људској ума обично се дочекују с неверењем.

Артур Шопенхауер

Шопенхауеров однос с родитељима осликава донекле статус странца који креативна изврсност има у породицама. Кормак се често наглас смеје када се сети писма које је Шопенхауерова мајка Јохана написала сину 1807:

Све твоје добре особине давају у сенку твоје свезналости и постијају бескорисне свети само због твоје обесности да све знаш боље од других, што желиш да побољшаш и савладаш оно чиме не можеш да постигариш [...] Да си мање такав какав јеси, био би само смешан, али, такав какав јеси, потпуно си нејодношљив.

Има нечег катарзичног у увиђању универзалности породичног раздора, а Јохана Шопенхауер подиже га на виши ниво.

Витгенштајн је био надахнут Шопенхауеровим раним радовима о свету као идеји, идеализмом који је сажео у реченици: „Свет је моја представа“, што је претеча прве стране *Тракија*: „Свет је све што је случај“, и: „Чињенице у логичком простору јесу свет.“ Ова врста аналитичке компресије, која садржи изобиље значења, веродостојног и моралног, указује на мрежу веза која обухвата многе Кормакове омиљене мислиоце: Бертранда Расела, Фридриха Лудвига Готлиба Фрегеа, Мајкла Дамета и Хилари Путнам.

Кормак и ја често разговарамо о Монтењу који успева да интегрише моралну тежину и интелектуалну лакоћу. Монтењево пријатељство с Ла Боесијем је узор другарства за Кормака који нема потребу да правда своје привржености широког распона, од криминалаца до мудраца, осим што често цитира Монтењеву изреку: „Зато што је то био он, зато што сам то био ја.“ А Монтењева истинска љубав према уметничким делима и филозофији – до те мере да се у стану у којем је писао окруживао изгравираним цитатима из њих – наспрам његове сумње у критичаре, добро је позната Кормаку, што важи, претпостављам, за многе писце.

Но, ошкуда то да дух бојати знањем шиликих ствари због тога не постијаје и живљи и надобуднији, а грубо и неошесано чељаде може у себи задржати, а да се пришом не поправи, ријечи и просудбе најодличнијих духова које је свијет изнедрио? Још и дан-данас се у шоме не налазим.

Мишел Монтењ, *О школницима*¹

¹ Наведено према: Монтењ, Мишел де. (2007). *Сабрана дјела Мишела де Монтењеа I–IV, есеји*. (Војмир Виња, прев.). Загреб: Диспут, 211. (Прим. прев.)

Како Кормак сматра, Монтењ, у извесној мери, има везе са животом и делом Ерика Хофера, чију ми је књигу *Прави верник* једном приликом поклонио. Налик Монтењу, Хофер у свом животу и писању постиже равнотежу високе мисли и овоземаљског дивљења. Док је радио као лучки радник на доковима Сан Франциска, Хофер је писао филозофију и читао Монтења наглас и у јавности. Једном је изјавио, присећајући се: „Стално сам га цитирао. Кладим се да још има десетак скитница у долини Сан Хоакин који могу да цитирају Монтења.” Кормака је одушевила идеја да лучки радници долазе код Хофера по пророчки савет од есејисте из шеснаестог века и волео је да рекреира ту ситуацију: „Стиви и ја имамо проблем са шефом, шта би Монтењ урадио?”

Да би се приступило разумној процени Кормаковог „књижевног клуба” требало би неколико страница посветити животу и раду Чарлса Сандерса Перса. Кормак посеђује једину комплетну збирку Персових дела која обухвата осам књига. Перс се одликује интелектуалном незаситошћу судије Холдена из *Крвавој меридијана*. Али у Персовом случају, он је своју жељу за потпуним овладавањем остварио без крвопролића.

Размишљања и закључци математичара ни најмање не зависе од њих да ли у стварном свету постоје такви објекти какве он претпоставља.

Чарлс Сандерс Перс

Завршићу књигом чији се значај за двадесет година разговора с Кормаком никада није умањило, коју никада није укаљало поновно анализирање и реартикулација. Оном која је препуна изненађења и увида: *Моби Дик*. Кормак често размишља о њој. Његово дивљење протеже се и на њеног највећег илустратора Роквела Кента, чије ми је књиге *Wilderness* и *Voyaging Southwards* такође позајмљивао. Са заједничким пријатељем Тимом Тејлором отворили смо *Мобија Дика* и читали насумичне пасусе као што су: „Смрт је само застрањење у подручју Неистраженог; само први поздрав могућностима неизмерне Даљине, Дивљине, Вода, Бескраја.”² Кормак ће подићи поглед и прокоментарисати: „Одакле му ово? Како се досетио да каже: ‘само први поздрав могућностима неизмерне Даљине?’” Не знам ни за једног другог писца који изазива овакву запањену реакцију.

(С ентлеској превела **Ирина Вујичић**)

² Наведено према Мелвил, Херман (1981). *Моби Дик*. (Златко Горјан и Јосип Табак, прев.). Загреб: Либер. (Прим. прев.)